

רב נסים בן רב יעקב

ד'תש"נ (990)

קיירואן

■ "המפתח למנעולי התלמוד"

אוצר החכמה

אביו, רב יעקב בר נסים בר יאשיה אבן שאהין, היה ראש חכמי קיירואן בדורו.

אליו נשלחה בשעתו תשובת רב שרירא גאון (אגרת רב שרירא גאון) על שאלתו "כיצד נכתבה המשנה?"

רב נסים למד תורה מפי אביו, וכן קיבל מפי רב חושיאל. אחרי פטירת שני רבותיו נחשב רב נסים לגדול חכמי קיירואן, בצד חברו הגדול רבנו חננאל בן רב חושיאל.

רב נסים היה בקי גם בספרות הפילוסופיה היוונית-ערבית. הוא עמד בקשר הדוק עם חכמי בבל, וכן גם עם ר' שמואל הנגיד, ששתה מימי תורתו של רב האי גאון דרך "צנורו" של רב נסים.

ר' שמואל הנגיד העריך מאוד את רב נסים ותמך בישיבת קיירואן שבראשותו בכספו. לבסוף אף התחתן בו ובנו יהוסף נשא לאשה את בתו של הרב נסים. לחג כלולות בתו נסע הרב נסים לספרד, ובשהותו שם הרביץ תורה לחכמי קורדובה ואף ר' שלמה ך' גבירול זכה להיות בין שומעי לקחו.

רוחב בקיאותו ועומק הבנתו בכל מכמני התלמוד נודעו עם פרסום ספרו הגדול "המפתח למנעולי התלמוד". בספר זה מאיר רב נסים את הסתומות שבתלמוד ע"י המפורשות שבמקומות אחרים, לפי הכלל "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר". בספרו זה הוא מצביע על המקבילות המסייעות להבנת עניינים סתומים המפורשים במקומות אחרים בבבלי, בירושלמי, בתוספתות ובמדרשים.

בבקיאותו העצומה בכל חדרי התורה, פותח רב נסים את כל "המנעולים" ומברר את כל הסתומות שהיו חתומים ונעולים. ספר המפתח נכתב במקורו בערבית ומפאת חשיבותו לקהל הלומדים הזדרזו לתרגם חלקים ממנו ללשון הקודש.

גם חיבורים חשובים אחרים חיבר, אשר לא כולם הגיעו לידינו, אבל עקבותיהם מתגלים בספרי הראשונים שהשתמשו בהם (בכללם הרי"ף, הרמב"ם, המאירי ועוד).

לפי אחד המקורות נפטר הרב נסים בשנת ד'תת"י (1050).

ר' שמואל הנגיד

ד'תשנ"ג (993)

קורדובה

■ "מבוא התלמוד"

ר' שמואל בר' יוסף הנגיד היה מגדולי התורה, ראש וראשון למשוררי לשון הקודש בספרד. הוא היה תלמידו הדגול של ר' חנוך בר' משה בישיבתו הגדולה בקורדובה.

בן עשרים ושש היה בשבתו בחנותו הקטנה, הסמוכה לחצר אבן אל עריף - סופרו של חבוס בן מכסאן מלך הברברים בגראנדה. שפחתו של סופר המלך היתה נכנסת אל ר' שמואל ומבקשת ממנו שיכתוב מכתבים עבור אדוניה, המשנה אבו אלקאסם אבן אלעריף. ראה אלעריף את הכתבים והתפעל מחכמתו של כותבם.

פעם אחת שאל מיהו הכותב את המכתבים שלו, הערוכים בחכמה ובכישרון ומצטיינים בחן יופיים. אמרו לו, זהו היהודי איש קורדובה בעל החנות הקטנה הסמוכה לביתו. קרא אלעריף לר' שמואל והזמין להיות סופרו ויועצו. ההצלחה האירה מאז פנים ליועץ ולשומעי עצתו.

כאשר חלה אבן אלעריף ונטה למות, בא המלך חבוס לבקרו והביע באוזנו דאגתו מי ינחהו מעתה בעצתו.

אז גילה אלעריף למלך כי היועץ האמיתי היה ר' שמואל. ואכן אחרי מות אלעריף מילא ר' שמואל את מקומו בתור סופר המלך ויועצו.

לא ארכו הימים והחכם היהודי ר' שמואל היה למשנה למלך ומצביא חיילותיו בימי מלחמה, ואף גם נחל ניצחונות רבים.

הצלחותיו המרשימות של ר' שמואל עוררו קנאה בקרב השרים המוסלמים, ואף פקחותו וזהירותו לא עמדו לו בקנאתם. ריבות והלשנות תפסו מעתה את מקום השקט והשלווה בחיי ר' שמואל, ואם ראה עושר, אושר לא ראה. אלא שתמיד הצליח וידו היתה על העליונה. כישרונותיו וקסמו האישי קרבו אותו אל המלך שאטם אזניו ולא הקשיב לקול שונאיו.

ר' שמואל ניצל גדולתו לטובת אחיו בני עמו ולא רק נגיד ושר היה להם, אלא גם פרנס ומורה. הראב"ד בספר הקבלה שלו מספר: "כל בני תורה היה מהנה מנכסיו. קנה ספרים הרבה מכתבי הקודש, המשנה והתלמוד, וכל מי שהיה רוצה להיות תורתו אומנותו בכל ארץ ספרד ובממלכות הסביבה היה מוציא עליהם ממונו, ואף היה מספק שמן זית לבתי הכנסת שבירושלים בכל שנה, והרביץ תורה הרבה".

הנגיד אף עשה רבות להפצת התורה ע"י ספרים חשובים שחיבר במקצועות

התורה השונים. הוא אף קידש שם שמים בחכמתו, כשנודע ברבים בויכוחיו עם מלומדי הגויים והצלחותיו הצבאיות והמדיניות שפרסם בשיריו, שרבים מהם נכתבו בשדות הקרב.

ספרו - "מבוא התלמוד", הקל על תלמידי חכמים לחדור לצפונות הגמרא ולפעמים בהבנת שיחות חכמים.

ר' שמואל הנגיד נפטר גדוש הצלחות ותהילה, ושבע רוגז בגין קנאת הגויים על הצלחותיו, בשנת ד'תתט"ז (1056), ועל כיסאו ישב בנו יהוסף. אך הוא לא האריך ימים במעמדו הרם, שונאי ישראל רודפיו רצחוהו בדמי ימיו.

אורח חיים 1234567

25

אוצר החכמה
אוצר החכמה

ר' אליהו הזקן (בר' מנחם)

ד'תש"ס (1000)

צרפת

חכם ופייטן.

מתלמידי ר' גרשום מאור הגולה, בעל אחותו של רב האי גאון.

נשא ונתן עם רב יוסף טוב עלם בשאלה האם מותר לשלב פיוטים בשלוש הברכות הראשונות שבתפילה.

חיבר "אזהרות" הנזכרות בתוספות, ועוד פיוטים רבים.

26

ר' יוסף (בר' שמואל) טוב עלם

ה'דתש"ס (1000)

למורז'

מגדולי חכמי התורה בצרפת. מפרש, פוסק, פייטן. מעתיק ועורך ספרי הקדמונים, בכללם כתבי גאוני בבל. קטעים מפירושו הובאו בדברי רש"י ותוספות. ממקדמי המילונאות התלמודית. היה מראשוני הפרשנים פוסקים ופייטנים באשכנז. דבריו מוזכרים במקומות שונים בדברי רש"י ובעלי התוספות.

"טוב עלם" הוא תרגום מצרפתית (Bon fils), ויש שהוסיפו לו את התואר "הגדול".

כפי שמעיד רבנו תם באחת מתשובותיו, יצא ר' יוסף טוב-עלם מנרבונא אשר בצרפת הדרומית, והיה למנהיגן הרוחני של קהילות ישראל בלימורג' (Limorges) ואנז'ו (Anjou) שבצרפת הצפונית.

הוא היה חברו של ר' אליהו הזקן בר' מנחם ממדינת מנש, בעל אחותו של רב האי גאון. שני חכמים אלה נחלקו בעניין אמירת קרובות ופיוטים בתוך התפילה. והמסקנה הסופית שעלתה בידם היתה שמותר ואף מצוה מן המובחר היא.

רוב ספריו אבדו, ולא הגיעו אלינו מהם אלא קטעים שהובאו בספרי הקדמונים. פירושו על התורה נזכר בספר "שערי ציון" לר' יצחק די לאטש. מפירושו לתלמוד הובאו תשובותיו בספרי הראשונים. "הלכות מס" שלו הועתקו בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (סימנים תתק"מ מ"א). כמו כן חיבר ספר "תקון שטרות" הוא קובץ טופסי שטרות ודיניהם, שהובא אצל כמה פוסקים ראשונים ולא הגיע אלינו.

מן החיבורים שערך נזכרו בספרי הפוסקים מהדורה של ספר "הלכות פסוקות" או "הלכות גדולות", קובץ תשובות הגאונים: "סדר תנאים ואמוראים", ועוד. שרידי יצירותיו הפיוטיות מעידים עליו - כי ידיו רב לו גם בתחום זה. פיוטיו מהווים המשך ישיר ליצירות הקודש של פייטני ארץ ישראל שקדמוהו. הוא לא הסכים להקדיש את שירתו לנושאים הלכותיים מן החולין שבחיים, כדרך שעשו זאת משוררי ספרד בזמנו ובדורות שלאחריו.

המקצב החדש בשירה העברית, שהונהג ע"י דונש בן לברט, על דרך משקל השירה הערבית, לא יכירנו מקומו בשירת טוב-עלם. שירתו ממשיכה בעקביות את דרכם של הפייטנים הגדולים בארץ ישראל, הן בנושאי פיוטיו והן במה שנוגע למבנה ולצורה.

ביוצר לשבת הגדול (כפי שהוא ערוך בסידור של פולין וקצת קהילות אשכנז) יש לנו מבנה של סידרה מושלמת מפיוטי טוב-עלם. למעשה, מהווה כל "היוצר" לשבת הגדול חטיבה פיוטית אחת, בסידור זה (מלבד הפיוט "אז רוב נסים הפלאת בלילה", שחובר ע"י הפייטן הארצישראלי הגדול - ינאי).

פיוטו של טוב-עלם לשבת הגדול מורכב משמונה חלקים, אשר כל אחד מהם מהווה מבנה מושלם בעל תוכן וצורה משלו.

הפרק הראשון: "אלהים בצעדך הכות פתרוס" הוא שיר מרובע. כלומר: הוא בנוי מארבעה בתים. כל בית מתחלק לארבע שורות אשר כל אחת מהן פותחת באות אחת של הא"ב לפי הסדר.

בכל שורה יש ארבע מילים, וחרוז משותף בסופי השורות לארבעתן. הבית הרביעי, שלפני סיום הברכה, מהווה חטיבה נפרדת שאינה משולבת במסגרת הא"ב.

פרק זה מתחלק לשני חלקים: מן האות א' עד ל', ומן האות מ' עד ת'. לכל אחד משני החלקים סיום מיוחד, המשתלב בברכה שאליה הוא נסמך בחזרת הש"ן.

הנושאים של בית זה הם יציאת מצרים, יום השבת, ובסיום - בקשה לבניית בית המקדש.

פרק הפיוט הבא, אף הוא שיר מרובע, אלא שהפעם השורות אינן פותחות לפי סדר א'-ב', כי אם בסדר האקרוסטיכון על שם המחבר "יוסף בר שמואל". אחריו בא פיוט בעל שלוש עשרה שורות עם חרוז משותף, ולאחר מכן שוב שיר מרובע עם האקרוסטיכון "יוסף בר שמואל חזק".

בסוף הסידרה - שיר משולש (בעל שלוש שורות בחרוז משותף לכל בית) לפי סדר א"ב בראשי השורות, ובשורה האחרונה חתום בראשי התיבות "טוב עלם".

לסיום, מסכם הפייטן בפיוט ארוך את דיני ביעור חמץ והגעלה, וכן סדר ליל פסח. בפיוט זה מוכיח טוב עלם את שליטתו המוחלטת בכל החומר ההלכתי עפ"י השיטות השונות בתלמוד ובכתבי הגאונים. אך מלבד זאת מפתיע אותנו החופש בו הוא השתמש בלשון, באיזו קלות אורג הוא את מסכת הא"ב והאקרוסטיכון בראשי השורות וחורז חרוזן בסופן.

לפני פרק השירה ההלכתי מקדים המשורר מבוא של "מרשות" (התנצלות ונטילת רשות) להשמעת דרשתו הפיוטית, ובתום חרוזי ההלכה - שיר הסיום הנחמד "חסל סידור פסח".

שיר קצר זה, "חסל סידור פסח", אשר חדר מסידורו של ר' יוסף טוב-עלם להגדה של פסח, מהווה פנינה פיוטית נפלאה. אוצר בלום של כמיהה וגעגועים נגזז בתמציתיות מופלאה בשורותיו הקצרות.

**"זך שוכן מעונה
קומם קהל עדת מי מנה
קרב נהל נטעי כנה
פדויים לציון ברינה".**

חכם אחד בשם ר' יוסף טוב-עלם (בר' אליעזר) פעל בטולדו שבספרד שלוש מאות שנים אחריו.

רבנו בחי (בר' יוסף) ו' פקודה

ד' אלפים תש"ע (1010)

סרגוסה

■ "חובות הלבבות"

מגדולי חכמי המוסר בדורות ימי הביניים, שחיבר את ספר המוסר המפורסם "חובות הלבבות". הספר נכתב במקורו בערבית, שהיתה שפת דיבורם של ההמונים במקומו ובזמנו, אולם לרוב חשיבותו תורגם ללשון הקודש ע"י רבי יהודה ו' תיבון.

רבנו בחי קורא לאדם לבטוח ביטחון מלא בבורא העולם, כי אם יבטח בחכמתו או בגבורתו תהא יגיעתו לריק. על האדם להכיר מעלות נפשו ויתרונה על גופו, ועליו לדאוג לצרכי נפשו יותר מאשר לצרכי גופו.

אולם, עם כל הטפתו לחיי פרישות והסתפקות אינו מחייב את הסיגופים; לדעתו אין התורה מלמדת את האדם לזנוח יישוב העולם, אדרבה, על האדם לאחוז בדרך האמצעית, "בשביל הזהב".

הוא מושפע מאוד מדעתו של רב סעדיה גאון, ומעריך את ר' שלמה ו' גבירול, אבל הוא מוכן ללמוד גם מן הפילוסופים היוונים והערביים, בהסתמכו על מאמר ר' יוחנן: "כל האומר דבר חכמה אפילו באומות נקרא חכם" (מגילה ט"ז ע"א).

ספר "חובות הלבבות" של ר' בחי כבש לעצמו עמדת השפעה עצומה בתוך ספרי המוסר של חכמי ישראל, והיה למורה דרך נאמן וחביב לכל מבקש סעד נפשי וחיזוק באמונתו בה' ובתורת ישראל.

מאז הופעתו הראשונה בדפוס נאפולי נדפס חובות הלבבות עשרות פעמים, תורגם לכמה לשונות אירופאיות, נתחברו לו כמה וכמה פירושים, וזכה להיות ספר עממי נפוץ ביותר.

"חובות הלבבות" מחולק לעשרה שערים. השער הראשון (שער הייחוד) מוקדש להוכחת מציאות ה' ואחדותו, בו הוא מורה שאין לו לאדם להסתפק ב'מצוות ה' מלומדה', ואסור לו להיגרר אחר השגרה, אלא עליו לחקור לפי יכולתו על מציאות ה' בדרך העיון.

בהקדמת הספר מוכיח רבנו בחי, כי מלבד מצוות התורה הקשורות באיברי המעשה, יש מצוות הקשורות בלב ובמצפון בלבד, מהן מצוות עשה, כגון אהבת ה', ואהבת לרעך כמוך, ומהן לאוין, כגון לא תשנא את אחיך, לא תחמוד. חשיבות חובות הלב אינה פחותה מחובות איברי המעשה. דבר זה מוכח מן הכתוב בתורה ובנביאים ובדברי חז"ל, וכן ע"פ ההיגיון והשכל. ולא זו בלבד אלא אף באותן מצוות התלויות באיברי המעשה, גם בהם

מחשיבה התורה את כוונת הלב, שהרי הבדל גדול ישנו בין פעולה שנעשתה בלא כוונה לבין פעולה שנעשתה במחשבה תחילה. לדוגמא: רוצח נפש, מה רב ההבדל בין רוצח במזיד להורג בשוגג, שזה חייב מיתה וזה אינו חייב אלא גלות. וכן בעשיית מצווה, אם אינו מצרף כוונה לעשייתה, אינו מקבל עליה שכר, משום שבכל מעשה צריכים לשתף את הלב עם פעולת האיברים המבצעים, הלב בכוונתו והגוף בתנועתו.

ומכיון שיסוד המעשה מבוסס על כוונת הלב, הרי שתורת חובת הלב קודמת לתורת מצוות האברים. לכן בראותו שדווקא חלק זה של חובת האדם הוזנח ולא חובר בו ספר, בא רבנו בחיי למלא את החיסרון בחיבור ספר זה, שמטרתו חינוכית-מעשית לחנך את הבריות למוסר ולמידות טובות.

כדרכו, מחזק רבנו בחיי את הכתוב והמקובל בראיות מן השכל וההיגיון. את ידיעת מציאות בורא העולם הוא מבסס על יסוד שלוש הנחות הגיוניות, בניגוד לדעה שהעולם נתהווה מאליו על פי מקרה.

הוא אומר: "מן התימה בעיני איך תעלה על דעת אדם מחשבה כזאת". לשם כך הוא משתמש במשלים מעניינים: נניח שאנו רואים גלגל של מים המסתובב להשקאת חלקת שדה או גינה. האם יעלה בדעתנו שמכונה זו נסדרה מאליה, בלי אומן שטיפל בהרכבתה וסידורה?

או, שואל הוא, אם הציגו בפנינו מכתב או שיר, שקול וחרוז לפי כל חוקי השירה והמליצה, והוא כתוב בשורות ישורות באותיות נאות, מנוקד בנקודות ובסימני פיסוק באופן נכון ומדויק, ויבוא מאן דהו ויאמר כי מכתב או שיר זה לא כתבו אדם, אלא מאליו נכתב, שהרוח פתחה החלון ונפלה הקסת ונשפך הדיו על הנייר שהיה מונח לצדה ובמקרה נתהוו התווים, החרוזים, השורות, התיבות, האותיות, הנקודות, הפסיקים, כל דבר במקומו בדייקנות נפלאה. האם האומר דבר זה לא יהיה בעינינו כמתעתע?

והאם אין הבריאה כולה מסודרת בחכמה נפלאה יותר מאלה?

האם אין גלגל השמש ומערכת הכוכבים מפליא יותר מן המנגנון של מכונת ההשקאה?!

האם ההרמוניה הנפלאה השוררת בטבע סביב השמש והירח, חליפות היום והלילה, הקיץ והחורף, לא מפליאה יותר מאשר אותו שיר הכתוב על פי כל חוקי המליצה והפיוט?!!

האם כל אותו סדר נפלא המתגלה בעולם ומלואו, אינו מוכיח ישות של יוצר ובורא, שסידר הכל בחכמה נפלאה, בכוונת מכוון, מחשבת חכם ויכולת כל? אכן חדור הוא רבנו בחיי אמונה חזקה בהנהגתו הטובה של בורא היקום ומתבונן בכל תופעות החיים ורואה בהן רק טוב: "כל דעביד רחמנא לטב עביד".

אף חולשותיו של האדם, לטובתו הן. הנה רגש הבושה שהוא, לכאורה, כעין חולשה וחסרון באדם, אף הוא לטובתו. כי אלמלא הבושה לא היו בני אדם גומלים חסד איש לרעהו ולא היו עוזרים זה לזה.

הנה תכונת השכחה, שהיא בודאי מגרעת גדולה, ואף היא לטובת האדם היא, שאילולא השכחה היו בני אדם שרויים בצער תמידי ולא היו מסוגלים להתאושש אחרי מקרה אסון.

רבנו בחיי קורא לאדם לבטוח בטחון מלא בבורא העולם, כי אם יבטח בחכמתו או גבורתו תהא יגיעתו לריק. על האדם להכיר מעלות נפשו ויתרונה על גופו ועליו לדאוג לצרכי נפשו יותר מאשר לצרכי גופו.

"חובות הלבבות" של ר' בחיי כבש לעצמו עמדת השפעה עצומה בתוך ספרי המוסר של חכמי ישראל, והיה למורה דרך נאמן וחביב לכל מבקשי סעד נפשי וחיזוק באמונתו בה' ובתורת ישראל.

הוא מושפע מאוד מדעתו של רב סעדיה גאון, ומעריך את ר' שלמה ן' גבירול, אבל הוא מוכן ללמוד גם מן הפילוסופים היוונים והערביים בהסתמכו על מאמר ר' יוחנן "כל האומר דבר חכמה אפילו באומות נקרא חכם" (מגילה ט"ז ע"א).

ר' מכיר בן יהודה

ד'תש"ע (1010)

מגנצא

■ "אלפא ביתא דר' מכיר"

מחכמי מגנצא, אחיו של רבנו גרשום מאור הגולה. חיבר מילון ללשון הקודש בשם: אלפא ביתא דר' מכיר, המוזכר בפירוש רש"י, רשב"ם, ר"ת ואחרים. דרכו היתה לפרש את המילים הקשות שבמקרא ותלמוד ואף לתרגמן לצרפתית המדוברת בימיו.

ר' מכיר היה גם פייטן ואחדים מפיוטיו נכנסו למחזור התפילות.

ארבעה בנים תלמידי חכמים היו לו, ושמותיהם: מנחם, נתן, נחמיה ויקר. הם הם שאספו את ההוראות והתשובות של חכמי דורם בקובץ שנקרא בשם "מעשה המכיר".

ר' קלונימוס (בר' שבתאי) איש רומי

נורמייזא

ד'תש"ע (1010)

מגדולי חכמי איטליה במאה התשיעית לאלף החמישי. אחרי פטירת ר' יעקב בר' יקר ראש ישיבת וורמייזא נקרא ר' קלונימוס למלא את מקומו.

רש"י בפירושו (סוף ד"ה ולערב אסורין, ביצה כ"ד ע"ב) מספר: "עתה בא אלי מכתב מוירמיישא, שבא לשם אדם גדול זקן ויושב בישיבה מן רומא, ושמו ר' קלונימוס ובקי בכל הש"ס". שם הרבין תורה בתלמידים רבים, והרבה מפירושו במקרא ובתלמוד וכן תשובותיו, הוראותיו ופסקיו ההלכתיים, מובאים בספר "דברי רש"י" ואצל מחברים ופוסקים שונים, ביניהם רש"י, רשב"ם, רבנו תם, ר' יוסף קרא ורבים אחרים.

ר' קלונימוס איש רומי היה גם פייטן חשוב, ובסליחתו "אזעק אליך מלכי וקרובי" הוא מתנה את תוקף הצרות והרדיפות על ישראל בימיו. ואכן מצא את מותו בוורמייזא ברדיפות מסע הצלב הראשון בשנת ד'תתנ"ו (1096).

ר' יצחק (בר' יעקב הכהן) אלפסי

קלעה

ד'תשע"ג (1013)

■ הלכות רב אלפסי

גדול חכמי ההלכה בספרד, ומחבר ספר ההלכות החשוב ביותר לפני ספר משנה תורה של הרמב"ם.

בן עשרים וחמש שנים היה בשעת פטירת רב האי גאון. אף הוא עצמו מכונה בפי כמה מן הראשונים בתואר גאון. כך מכנה אותו ר' יהודה הברצלוני, בעל ספר העתים "הגאון ר' יצחק".

הוא למד תורה בישיבות קיירואן, והיה תלמידם של רב נסים בן יעקב ורב חננאל בן חושאל.

אח"כ התיישב בפאס (מכאן כינויו אלפסי, או רי"ף). הוא ישב בפאס והרביץ שם תורה עד הגיעו לגיל שבעים וחמש (ד'תתמ"ח). בגלל מלשינים אנשי רשע שהלשינו עליו למלכות, נאלץ לברוח לספרד.

תחילה הוא בא לקורדובה, ואחרי שהות קצרה במקום עבר לאליסאנה, בה ישב עד אחרית ימיו.

אליסאנה היתה המרכז היהודי החשוב ביותר בספרד מזה יותר ממאתיים

שנה לפני בוא הרי"ף שמה. בזמנו של הרי"ף היא היתה כולה מיושבת יהודים, רבים מהם תלמידי חכמים ובהם אחד מגדולי הדור - ר' יצחק בר יהודה גיאת. הוא היה ראש הקהילה וראש הישיבה במקום, וכשנפטר זמן קצר לאחר מכן (ד'תתמ"ט), מילא הרי"ף את מקומו. גם בספרד העמיד הרי"ף תלמידים הרבה והמפורסם שבהם היה ר' יוסף נ' מיגאש.

גם ר' יהודה הלוי נמנה באליסאנה על תלמידיו.

הרי"ף היה גדול חכמי התלמוד בספרד, כשם שרש"י היה באותו זמן גדול חכמי התורה בצרפת.

את כל חייו הארוכים ואת כל כוחו וכשרונותיו הגדולים הקדיש הרי"ף ללימוד התלמוד והפצתו ברבים.

בין חכמי ספרד באותה עת אין כמעט למצוא דמות של חכם הדומה לו. כולם עסקו גם בפיוט ושירה, ובמקצועות מדעיים שונים, ואילו הרי"ף היה בעל מלאכה אחת, כולו קודש לה' ולימוד תורתו בלבד.

הוא פעל רבות בספרד לפיתוח היהדות במקום. אכן פעל והשפיע אבל לא הושפע.

הוא נחשב לגדול הדור, ולכן הרבו לפנות אליו בשאלות מכל קהילות ספרד וצפון אפריקה. התכתבות השו"ת שלו נכתבה בלשון העם - ערבית, אבל רבים ממכתבים אלה תורגמו ללשון הקודש ואף הועלו לבסוף עלי ספר בדפוס, לתועלת הדורות.

רבות מתשובותיו מפוזרות בספרי הראשונים, בכללם יהודה הברצלוני, בעל העיטור, התרומות, קובץ תשובות הרמב"ם ועוד.

ברם שמו הגדול מפואר בעיקר בספרו "הלכות רב אלפס", שהוא ספר יסוד בספרות הפוסקים. הוא מקיף את שלושת סדרי התלמוד: מועד, נשים, נזיקין, שהלכותיהם נוהגות למעשה בזמן הזה, ומוסיף עליהם מסכתות ברכות וחולין. כ"כ סידר ההלכות הנוהגות בזמן הזה מסדרי קדשים וטהרות, בשם מיוחד - "הלכות קטנות" - ס"ת, תפילין, מזוזה, שעיקרן במסכת מנחות. ביחד כולל ספר ההלכות את הדינים של עשרים וארבע מסכתות.

שתי מטרות עמדו בפני הרי"ף בחיבור ספרו הגדול:

א', לעשות קיצור מן התלמוד, להקל על הלומדים ולסייע בכך על התפשטות התלמוד הבבלי בקרב המוני בית ישראל.

ב', להוציא מתוך הגמרא את פסקי ההלכה, לקבוע את שורת הדין היוצאת מן המשא ומתן התלמודי, ולתת בידי הזקוקים לכך ספר הלכות מקיף, כולל ומחייב.

הרי"ף הצליח באופן נפלא להשיג את שתי המטרות שהציג לעצמו.

"דרך אגב" הוא גם מפרש במקומות רבים מילים קשות ואף עניינים שקשה לרדת לעומק משמעותם מתוך נוסח המימרא שבגמרא.

ספר "הלכות גדולות" המיוחס לר' שמעון קיארה שימש במדה מסוימת דוגמא לחיבורו של הרי"ף. אולם הבדלים גדולים יש בין הראשון, שחובר באמצע תקופת גאוני בבל, לבין הלכות רב אלפסי, שחובר אחר סיום תקופת הגאונים, כאשר יכול היה לסכם - לפי הדרוש - בכל הלכה גם מה שנתחדש בעניינה בבתי המדרש של הגאונים.

אכן, הרמב"ם מסכם בהקדמתו לפירוש המשנה, אחרי שהוא מדבר על ספרי התשובות של הגאונים: "וההלכות אשר עשה הרב הגדול רבנו יצחק ז"ל הספיקו בעד כל החיבורים ההם... מפני שהן כוללות את כל הפסקים והדינים שצריך אליהם בזמננו זה".

כך גם מונה ר' יוסף קארו מחבר השו"ע את הרי"ף בתור הראשון בין שלושת עמודי ההוראה שבית ישראל נשען עליהם, ועל פיהם הכריע את ההלכה בשולחן ערוך.

זקן ושבע מעשים טובים נפטר הרי"ף באליסאנה ביום י' לחדש אייר ד'תתס"ג (1103).

לפני פטירתו הועיד את ר' יוסף נ' מיגאש למלא מקומו.

מקוננים רבים ביכו את האבדה הגדולה. המשוררים הגדולים ר' משה נ' עזרא ור' יהודה הלוי חברו קינות מיוחדות על הסתלקותו.

אוצר החכמה

ר' דוד (בר' סעדיה)

ד'תש"פ (1020)

חכם ספרדי קדמון שחיבר ספרי הלכה בערבית.

ר' בצלאל אשכנזי בשיטה מקובצת (ב"מ ק"ד ע"ב) מעתיק קטע מ"חיבורו שחיבר בלשון ערבי להשיב על קצת דברים שבאו בספר "הלכות גדולות". בקטע זה מזכיר ר' דוד גם את ספרו "משפטי שבועות" שחיבר בלשון ערבי, ואף קטע מספר זה הובא בתרגום עברי בשיטה מקובצת שם.

ר' דוד היה חכם ספרדי קדמון שחי קרוב לשנת ד' אלפים ת"ת (1040) או קצת לפני כן.

ר' יצחק בר' ברוך נ' אלביליא נשא ונתן בתשובתו בדברי "הדיין" ר' דוד בספר שבועות שלו.

ר' שלמה (בר' יהודה) ו' גבירול

ד'תשפ"א (1021)

מלאקה

■ "כתר מלכות"

מגדולי המשוררים והפילוסופים העבריים בספרד. נולד במלאקה בשנת ד' תשפ"א (1021) לערך. על אביו אין אנו יודעים אלא שמוצאו מקורדובה, ומסתבר כי מת עליו בעודנו נער, ואמו מתה עליו עוד קודם.

כשרונותיו המרובים שנתנו אותותיהם בו בעודנו צעיר ביותר, משכו עליו עיני "שרים" ונדיבים שרצו להתכבד בו. גדול היה כוחו בלשון ובשירה, ונמצאים בידינו שירים שחיברם בהיותו בן שש עשרה שנה. נטייתו לעיון קירבה אותו לפילוסופיה, והשיג בה מעמד חשוב.

בעל נפש עדינה שאינה יודעת משוא פנים היה. מבטו החודר גילה לו תמיד את האמת הערטילאית. תסיסה מתמדת לא נתנה לו מנוח. הוא שיבח את מטיביו וגינה את אלה הראויים לגינוי. אבל לפרקים הפך את רוחו ומקל נועם שבידו היה למקל חובלים, וידידיו נעשו לו אויבים.

עוד בימי נעוריו בא לסרקוסטה, כנראה ללמוד וללמד. אבל רוחו הסוערת ^{אוצר החכמה} ליוותה אותו גם שמה, וסיכסוכים שונים וריבות עם מתנגדים אילצוהו לצאת משם. רוח דיכאון פרש את כנפיו על המשורר ומחלה קשה (כנראה שחפת) טבעה בו את חותמה.

חיי הקשים מצאו להם ביטוי בשיריו.

לא מצא לו נחמה אלא באלוקים ובתיקון מידות הנפש, המקרב את האדם לבוראו.

שירי הקודש שלו מרובים הם, והרבה מהם זכו אף להיכנס למחזורי התפילה. גולת הכותרת שלהם היא שירתו "כתר מלכות", המנון נעלה שקנה לו את הלבבות מאז ועד היום. ואף יהודי אשכנז נוהגים לאמרו מעין "שיר היחוד" בליל יום הכיפורים.

רבים משיריו נמצאים עדיין בכתבי יד.

ספר "גורן נכון - תיקון מידות הנפש" נתחבר על ידי ר' שלמה אבן גבירול בערבית, ובו מייחס המחבר את המידות לתכונות הגשמיות (חמשת החושים) שבאדם שיש לתקן אותן ולעדן.

החכמים המזכירים את אבן גבירול מזכירים אותו ואת שירתו בכבוד גדול. דבריו של ר' משה אבן עזרא עליו בספרו "שירת ישראל", הם בבחינת מועט המחזיק את המרובה: